

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія правоохоронної діяльності»
вибіркових компонент
освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 6. Психологічні аспекти розслідування злочинів

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Бойко С.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 6

1. Психологічні основи попереднього розслідування.
2. Психологічні особливості окремих видів слідчої діяльності.

Література:

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник ; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с
[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20(1).pdf)
2. Гуменюк Л.Й., Сулятицький І.В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. 648 с
<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/446/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
3. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohii%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_navch%20posib_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y
5. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Изд. 3-е, испр. и доп. Харьков : Одиссей, 2010. 352 с.
6. Скрыбін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.
https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/563583/mod_resource/content/1/%d0%9b%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85.%d0%bf%d1%96%d0%b4%d0%b3%d0%be%d1%82.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b2%d0%bd.%20%d0%9d%d0%9f.pdf
7. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.

https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

Допоміжна

1. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.

2. Лефтеров В. О. Юридична психологія : матеріали для лекцій (для студентів 3 курсу спеціальності 053 «Психологія» на 2019-2020 н.р.).

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14714/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.

https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf

4. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2500>

5. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України. дис...канд. псих. наук : 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 307 с.

<http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/5200/6/%D0%94%D0%98%D0%A1>

%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf

6. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / МВС України, нац. ака-
дем. нац. гвард. України ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька ; І. І. Приходько, О. С.
Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. ; Харків, 2016. 571 с. : іл. 11; табл. 11; бібліогр.
: 81 назва.

http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4007/1/%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1_%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%8f_%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%d1%80_%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd%202016.pdf

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pracivnikov_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологічні основи попереднього розслідування.

В діяльності правоохоронних органів і взагалі в юриспруденції величезне значення має використання знань психології, що закономірно детерміновано природою соціального середовища.

В системі юридичної психології поряд з висвітленням загально психологічних положень в юридичній діяльності окреме місце займають положення, які стосуються досудового розслідування злочинів і отримали статус окремої частини (підгалузі) цієї науки з назвою «психологія слідчої діяльності» або «психологічні основи попереднього розслідування».

Перш за все, потрібно зазначити, що знання психології для слідчого є спеціальними знаннями, які повинні використовуватися ним в досудовому розслідуванні, яке є різновидом пізнавальної діяльності. Розслідування злочинів за своєю

сутністю є пошуком, фіксацією, вилученням та оцінкою відображень-слідів минулої події, якою є злочин.

Таким чином для слідчого важливого значення набувають знання щодо психологічних процесів, які супроводжують сприйняття і запам'ятовування певних подій та їх подальше відтворення. Ці процеси позначаються такими поняттями як «відчуття і сприйняття», «пам'ять», «мислення і уява», «увага» та ін. Важливим є і розуміння залежності цих процесів від таких індивідуальних особливостей людини як темперамент, характер та ін. Не менш значущим для слідчого є розуміння цих психологічних процесів і стосовно себе, як суб'єкта пізнавального процесу.

Положення психології використовуються слідчим при вирішенні певних розумових завдань під час досудового розслідування злочинів. Наприклад, у кримінальних провадженнях типовим є завдання встановлення осіб, які могли сприймати подію злочину або його окремі епізоди (бачити або чути). Їх сприйняття може бути як цілеспрямованим та усвідомленим, так і не усвідомленим, коли людина сприймає певну подію, але не розуміє її злочинності, і відтак не звертається у правоохоронні органи.

Положення психології з успіхом можуть бути використані на початковому етапі розслідування при встановленні особи невідомого злочинця шляхом складання його так званого «психологічного профілю» («соціально-психологічного портрета»).

Питання використання психологічних знань під час проведення досудового розслідування злочинів розглядалися багатьма науковцями. Так, доволі ретельно це питання було розглянуто науковцями НАВС (Сокиран Ф.М., Охріменко І.М.), науковцями системи МВС України (В. Д. Берназ, С. М. Смоков та іншими - М.В. Костенко).

Так склалося біологічно, що психоемоційна сфера має суттєве значення в житті кожної людини. Безумовно, що під час проведення слідчих дій знання психології є тим допоміжним засобом, який використовує слідчий задля отримання необхідного результату.

Між різними людьми існують достатньо істотні відмінності, що стосуються психоемоційної сфери. Вони зумовлені соціальними умовами, в яких відбувається формування конкретної особистості, типологічними властивостями вищої нервової діяльності, віковими критеріями та рівнем розвитку чи освіти людини, наявністю чи відсутністю в неї тих чи інших професійних навиків та вмінь і багато якими іншими причинами. Виявлення та вивчення таких особливостей на стадії досудового слідства, встановлення зі свідками, потерпілими, підозрюваними та обвинуваченими психологічного контакту вимагає застосування спеціальних психологічних знань. Це сприяє здійсненню правильного вибору тактичних прийомів, за допомогою яких найбільш успішно проводяться слідчі дії. Крім того, знання слідчим індивідуальних особливостей психіки допитуваного має велике значення для здійснення виховного впливу на правопорушника, з метою дотримання вимог законодавства щодо попередження зростання кількості злочинів та злочинності в цілому, а також при використанні засобів психологічного примусу. Використання наукових досягнень психології при розслідуванні сприяє якіснішій та ефективнішій роботі органів досудового слідства, зміцненню законності та правопорядку в нашій країні.

Спеціальні психологічні знання є важливими в багатьох аспектах. По-перше, вони мають величезне значення для порозуміння з людьми, з якими працює слідчий під час проведення досудового слідства. По-друге, психологічний вплив є невід'ємною частиною роботи з особою, яка безпосередньо порушила закон. Ну і по-третє, знання психології є необхідними для самого слідчого, щоб налаштувати себе до можливих слідчих ситуацій, до правильного сприйняття подій, до роботи в умовах підвищеної складності тощо. Таким чином, аналіз минулого і

сучасного стану нормативного регулювання, юридичної і психологічної літератури з проблем використання психологічних знань у досудовому слідстві та результати дослідження дають підстави стверджувати, що діяльність по розгляду кримінальних справ потребує від фахівця слідчого не тільки юридичних знань, умінь і навичок, але й знання та застосування законів психології. Це зумовлене тим, що слідча практика здійснюється в умовах безпосереднього спілкування та взаємодії з людьми, отже вимагає розуміння особливостей особистості підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших процесуальних осіб, мотивів та змісту їх поведінки, взаємовідносин, що виникають у процесі життєдіяльності тощо. Слідчий для отримання позитивного результату своєї роботи має встановити психологічний контакт та здійснити психологічний вплив, нейтралізувати дію негативних чинників при пошуку та оцінці фактичних даних, які мають статус джерела доказів, та їх викладення під час розслідування кримінальної справи.

Використання спеціальних психологічних знань на стадії досудового розслідування, безумовно, може принести велику користь для встановлення істини по справі і відсутність широкого та ефективного їх застосування в кримінальному процесі зумовлене, в першу чергу, недосконалістю теорії використання спеціальних психологічних знань і правової регламентації діяльності. Отже, дане питання має місце для удосконалення як в сфері законодавства, так і на практиці.

Попереднє слідство – це цілеспрямований процес, метою якого є відтворення минулої події злочину по слідах, виявлених слідчим.

На попередньому слідстві процес пізнання відрізняється надходженням інформації без певного порядку. Об'єм інформації, швидкість, час її надходження залежить від обставин, в ході яких здійснюється пізнання. Одержана інформація піддається логічній обробці, а одержані висновки – перевірці практикою.

Процес пізнання істини при розслідуванні злочинів починається з висунення гіпотези – декількох слідчих версій, які піддаються перевірці.

Процес реконструкції на попередньому слідстві відображається у вигляді руху в часі від події злочину і особи суб'єкта, який його здійснив, через пізнання (пошук), аналіз і синтез інформації, яка збирається в ході реконструкції.

Слідча діяльність характеризується надзвичайною різноманітністю завдань, які стоять перед слідчим, і правильне вирішення яких потребує застосування різноманітних якостей, навиків і знань.

Найбільш психологічно важкою для слідчого є ситуація, коли в одному провадженні зосереджується велика кількість кримінальних справ, кожна з яких потребує негайного прийняття рішення і проведення слідчих дій. Успішне вирішення в подібних ситуаціях може бути досягнуте в результаті ефективного планування, самоорганізації, цілеспрямованості, вміння організувати людей, які працюють над розкриттям злочинів. Слідчий повинен діяти тільки законними бездоганними в моральному відношенні засобами.

Обмеженість строку розслідування створює екстремальність умов, в яких проходить пізнавальна діяльність слідчого. Дана обставина нерідко "тисне" на психіку слідчого, що породжує небезпеку поспішності в прийнятті рішень.

При розслідуванні справ необхідно дотримуватися збереження слідчої таємниці. Дострокове розголошення доказів і міркувань слідчого може стати перешкодою розслідуванню і створити загрозу особам, які сприяли розкриттю злочину.

Використання знань психології в досудовому розслідуванні поєднується в непроцесуальній і процесуальній формах і спрямоване на забезпечення ретельного і всебічного дослідження психологічних процесів, на яких ґрунтується формування вербальних доказів.

Діяльність по розслідуванню злочинів - цілеспрямований процес, метою якого є відтворення справжньої картини події злочину за її прямими та непрямими доказами, її психологічна структура може розглядатись як сукупність основних (пізнавальної, конструктивної, комунікативної, організаційної) та допоміжних (профілактичної та засвідчувальної) різновидів діяльності.

Реальна ситуація злочину, як правило, визначається високим ступенем складності й невизначеності.

Нині стає актуальною об'єктивна необхідність підвищення якості кримінального судочинства, у зв'язку з чим зростає значення досудового розслідування. Значення та роль слідчого в кримінальному судочинстві підвищується, насамперед у зв'язку з потребою подальшої гуманізації вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також необхідністю забезпечення надійного захисту прав людини та громадянина від протиправних посягань.

Центральне місце в сфері кримінального процесуального регулювання суспільних відносин займає безпосередньо слідчий, діяльність якого є соціально важливою, тому що вона суттєво впливає на зміст взаємодії, формує суспільну думку як про органи досудового розслідування, так й правосуддя в цілому.

Досліджуючи проблему використання спеціальних психологічних знань на досудовому слідстві, як комплексну проблему на рівні психології та юриспруденції, В.Я. Марчак вказує, що юрист неминуче мусить професійно освоювати психологію, ставати до певної міри психологом.

Провідного значення при розслідуванні злочинів набувають організаторські здібності слідчого, самоорганізація, гнучкість мислення, самостійність, спостережливість, відповідальність, акуратність, пунктуальність, тактовність, емоційна стійкість тощо. Водночас, екстремальний характер умов роботи слідчого органу досудового розслідування визначила високий ступінь значущості його інтелектуальних, вольових і комунікативних якостей. Виходячи з важливості опосередкування ефективності професійної діяльності саме наявністю та рівнем сформованості конкретних індивідуально-психологічних особливостей слідчого, виявлено базові професійно значущі якості та властивості, які визначають його професійну компетентність, у тому числі на етапі прийняття рішення. Узагальню-

ючи отримані в процесі емпіричного дослідження дані, можна здійснити психолого-аналітичний опис найбільш суттєвих характеристик особистості слідчого як основи визначення кваліфікаційних вимог.

В професійній діяльності слідчого вагому роль відіграє діяльність психічного відображення або іншими словами, психічні процеси, адже завдяки ним відбувається становлення особистості, а також відображення нею реальності, виконуючи пізнавально-регулятивну функцію діяльності суб'єкта.

Сприймання забезпечує виділення найбільш суттєвих ознак, необхідних для ефективного розслідування. У процесі планування розслідування та висунення слідчих версій, продуктивним є евристичне (творче) уявлення. При досудовому розслідуванню злочинів важливе значення мають процеси пам'яті, мислення, уваги та інші.

Робота слідчого, з точки зору психологічних показників, є найменш дослідженою галуззю професійної діяльності юриста, яка багато в чому ускладнює вирішення проблем її науково обґрунтованої організації. Одночасно з професійним психологічним відбором та підготовкою слідчих мають місце проблеми, пов'язані з формуванням та розвитком таких значущих якостей, як: швидка орієнтація у вирішенні мисленнєвих завдань, здатність чинити опір впливу на особистість несприятливих умов діяльності, необхідна оперативність у реалізації планування роботи в межах конкретного кримінального провадження.

Різноманітніші ситуації при досудовому слідстві зумовлюють потребу відповідного спрямування організаційно-психологічного забезпечення слідчої діяльності, а також професійно-психологічної підготовки її суб'єктів, адже висока психологічна культура та професіоналізм слідчих створюють сприятливі засади для використання знань професійних психологів у процесі вирішення завдань кримінального провадження.

Завдання психології в криміналістичній тактиці, з погляду підвищення ефективності організації і здійснення слідчої діяльності, полягає в розробці психологічних тактичних прийомів для досягнення таких цілей: - психологічної оцінки одержуваної інформації з метою побудови і висування слідчих версій і ретроспективного відтворення можливих моделей розслідуваного злочину; - встановлення психологічного контакту між слідчим і учасниками кримінального судочинства з метою одержання даних, що мають значення для доказування; - визначення емоційного стану учасників кримінального судочинства і, враховуючи це, прогнозування їхнього подальшого поведіння з метою вибору найбільш раціональної тактики проведення слідчої дії; - зміни емоційного стану допитуваного (що обшукується) з метою надання психологічного впливу шляхом позбавлення емоційного, інтелектуального і фізичного комфорту і ресурсу; - використання знань психології для перевірки отриманих доказів на предмет їхньої достовірності, діагностики фактів навмисної неправди і сумлінної помилки; - використання психологічних прийомів для впливу на осіб, участь яких у кримінальному судочинстві має значення для встановлення істини в справі, активізації процесів пам'яті учасників процесу; - визначення тактики подальших слідчих дій, особливо в умовах протидії з боку осіб, причетних до вчинення злочину, і їх оточення; 20 - розробки психологічних аспектів формування, прийняття та реалізації рішень на досудовій стадії розслідування. Даний перелік завдань не є вичерпним.

Оцінка ситуації, осмислення явищ, аналіз наявної в справі інформації, яка надходить знову, - це ті інтелектуальні операції, що здійснює слідчий. Все це припускає наявність у слідчого фахових знань, досвіду, професійного мислення.

Як показують психологічні дослідження, ефективність будь-якої діяльності багато в чому залежить від наявності в людини вміння і навичок у даній області. Володіючи сукупністю навичок, фахівець не займається розкладанням дій на окремі приватні операції і попереднє обмірковування кожної з них окремо.

Важливе значення для підготовки та реалізації рішень слідчого мають основи психології одержання показань (свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного). Вперше дослідження в цій області були проведені в Європі і пов'язані з іменами таких відомих психологів, як Штерн, Линман, Біне, Лист та ін. У загальному вони вивчали показання свідків на предмет їх об'єктивності за допомогою методів експериментальної психології. Для цього використовувалися лабораторні умови, застосовувалася інсценування подій, внаслідок чого багато висновків і результатів таких експериментів були піддані критиці, але це не загальмувало подальший розвиток даного напрямку.

Будь-який допит – це пізнавальний процес, формування показань – це психологічний процес. От чому тактичні прийоми повинні базуватися на психології допитуваного. Знання його психології сприяє одержанню достовірних показань і правильної їхньої оцінки.

З погляду психології велике значення має розв'язання питання щодо формування цих свідчень, починаючи з виникнення у свідомості майбутнього свідка уяв, предметів, подій, дій, пов'язаних зі злочином, і закінчуючи передачею їх на допиті, яка роль у формуванні таких свідчень різноманітних пізнавальних операцій. Знання закономірностей і типових помилок при формуванні показань дає можливість слідчому в необхідних випадках здійснити тактичну поміч свідку, виключити небажані впливи на нього, правильно оцінити його показання. Тактика встановлення комунікативних зв'язків із потерпілими, свідками, підозрюваними, обвинувачуваними потребує від слідчого уміння використовувати ефективні прийоми мовного спілкування. Цього можна досягти доступністю, доказовістю, асоціативністю, емоційністю мови.

2. Психологічні особливості окремих видів слідчої діяльності.

Розглянемо психологічні положення, які утворюють наукові основи проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Ці положення, з одного боку, відображають психологічні особливості слідчої діяльності, які обумовлені низкою чинників (жорсткою правовою регламентацією діяльності, владним характером професійних повноважень, напруженим (екстремальним) і нестандартним творчим характером праці).

З іншого боку, вони містять положення щодо характеру вирішуваних завдань, на яких ґрунтуються рекомендації щодо організації дій слідчого та здійснення ним правомірного психологічного впливу на учасників кримінального провадження з метою їх спонукання до сприяння у розслідуванні злочинів. Так, в психологічних основах **проведення огляду місця події** вказується, що сутність огляду місця події полягає в безпосередньому вивченні (сприйнятті) слідчим за допомогою своїх органів чуття приміщення чи місцевості, де вчинено злочин або виявлені його сліди. Але слідчий ніколи не може бути впевнений, що ті чи інші елементи обстановки, предмети чи сліди-відбитки пов'язані з розслідуваною подією (вони могли опинитися там до вчинення злочину або після нього). Це вимагає від слідчого уважності і послідовності в своїх діях при проведенні огляду, ретельного аналізу виявлених слідів і речових доказів на предмет наявності їх причинного відношення до події злочину, побудови і використання уявної моделі події, що сталася. Тобто сприйняття обстановки місця події слідчим та аналіз її об'єктів є лише одним зі ступенів пізнання, що здійснюється в процесі розслідування.

Для побудови більш-менш повної моделі розслідуваної події рекомендується послідовне вирішення низки розумових завдань: «де мала місце подія»; «шляхи проникнення на місце події»; «кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину»; «час перебування їх на місці злочину»; «яких предметів торкалися злочинці»; «які могли залишитися сліди на злочинцях»; «логіка їх поведінки на місці»; «мета і мотиви вчинення злочину» тощо. Слідчий повинен прагнути того, щоб огляд місця події був точним, повним, об'єктивним і цілеспрямованим. Для досвідченого слідчого з розвинутою криміналістичною спостережливістю всі деталі

про щось "говорять": пилінка на підвіконні, недопалки, сліди губної помади, відломлені кусочки предметів, залишки їжі тощо. Доречно згадати такі слова: Спостережливість. - риса, без якої криміналіста взагалі немає.

Психологічний аспект мають всі слідчі (розшукові) дії, але найбільш яскраво психологічні знання проявляють себе при проведенні слідчих дій, які спрямовані на отримання вербальних доказів – допиту, пред'явлення для впізнання. **Допит** з соціально-психологічного боку є досить динамічним різновидом професійного спілкування, що протікає в особливому режимі і характеризується цілою низкою психологічних особливостей, обумовлених процесуальним порядком його проведення, а також тими правовими наслідками, які пов'язані з його результатами. З психологічної точки зору у допиті виділяють три психологічні процеси: а) діагностику особистості допитуваного; б) систему психологічних прийомів, що сприяють отриманню інформації; в) оцінку інформації, отриманої у ході допиту. Перший з цих процесів, пов'язаний з діагностикою психологічного статусу допитуваної особи, полягає у визначенні психічних особливостей цієї особи, які використовуються для встановлення з нею психологічного контакту, тобто створення такої атмосфери, яка сприяє вступу особи у спілкування та отримання від неї певних показань. Прийоми діагностування за своєю сутністю є прийомами загальної психології (бесіда, спостереження та ін.). Другий психологічний процес пов'язаний з вибором слідчим психологічних прийомів здійснення впливу на допитувану особу. Умовно всіх допитуваних поділяють на три основні категорії осіб: – зацікавлених в позитивних результатах розслідування і внаслідок цього сприяючих своїми показаннями правоохоронним органам у встановленні істини у справі; – тих, хто байдуже ставиться до діяльності правоохоронних органів; – незацікавлених в тому, щоби злочин було розкрито.

Третій психологічний процес, який полягає в оцінці інформації, отриманої у ході допиту, включає в себе не тільки її співставлення з раніше зібраними доказами, але й її аналіз з урахування особливостей допитаної особи (віку, рівня

освіти і розвитку, стану органів чуття, загального психічного стану, спрямованості уваги, схильності до фантазування та ін.). Це є обов'язковим компонентом допиту, оскільки процес формування показань (сприйняття, запам'ятовування, відтворення), який в психології позначається поняттям «мнемічні процеси», є надзвичайно складним і суперечливим, на який можуть здійснювати вплив різноманітні фактори.

Пред'явлення для впізнання також як і допит має в своїй основі використання психологічних знань, пов'язаних із сприйняттям, запам'ятовуванням, і відтворенням певних осіб чи предметів. Але відтворення тут відбувається у формі розпізнавання. Розпізнавальний процес являє собою психічну діяльність людини, в основі якої лежать пов'язані між собою перцептивні і мнемічні процеси, які визначають головний зміст даної слідчої дії. З психологічної точки зору під впізнанням розуміється процес віднесення пред'явленого об'єкта, який грає роль своєрідного стимулу, до раніше відомого об'єкта, зафіксованому в пам'яті у вигляді образу, або навіть до цілого класу тих чи інших однорідних об'єктів. Останнє називається родовим впізнанням, оскільки з його допомогою встановлюється подібність (або відмінність) пред'явленого об'єкта з певним класом подібних йому об'єктів.

Використання знань психології в досудовому розслідуванні поєднується в непроцесуальній і процесуальній формах і спрямоване на забезпечення ретельного і всебічного дослідження психологічних процесів, на яких ґрунтується формування вербальних доказів. І в цьому процесі на основі принципу змагальності беруть участь як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Психологічна сутність очної ставки в суді полягає у тому, що наявний попереми́нний допит (спілкування) раніше допитаних осіб з метою усунення істотних суперечностей у їхніх показаннях. У кримінальному судочинстві очна ставка відома як ефективний спосіб перевірки і одержання нових доказів. У «Руській

правді» (XI–XII ст.) вже зафіксований правовий інститут «зведення», який є прообразом очної ставки.

Відомо, що очна ставка проводиться для усунення істотних суперечностей у показаннях. Однак вивчення психологічних особливостей очної ставки показує, що вона дає змогу вирішити й інші завдання: переборювати добросовісні помилки допитуваного; перевіряти правдивість показань раніше допитаних осіб; з'ясовувати причини походження істотних суперечностей; перевіряти й оцінювати криміналістичні версії; викривати неправду в показаннях допитуваних (неправдиве алібі, обмова, самообмова й ін.); перевіряти зібрані раніше у справі докази; підсилювати позицію тих чи інших осіб, які дали правдиві показання.

У літературних джерелах розрізняють характеристики очної ставки: єдність предмета (особи допитуються з тих самих обставин); єдність об'єкта (очна ставка є процесом безперервного порівняння показань двох одночасно (поперемінно) допитуваних осіб); єдність часу (допит двох осіб здійснюється у їх присутності протягом слідчої дії); єдність місця (особи допитуються в одному місці); допитувані особи повинні бути поставлені у рівні умови сприйняття запитань слідчого і показань один одного; єдність документування (процедура очної ставки фіксується в одному протоколі слідчої дії).

Проведення очної ставки передбачає «ефект присутності», коли обвинуваченому необхідно давати показання у присутності іншої особи, яка знає дійсні обставини події, що відбулася. У психології це явище іменується як інгібіція соціальна — погіршення продуктивності виконання діяльності в присутності інших людей. У цьому разі людина орієнтується на поведінку іншої особи, якій відомі реальні обставини події. Злочинцю набагато легше давати неправдиві показання слідчому, який не був присутній при вчиненні злочину і не знає всіх його обставин, ніж у присутності особи, обізнаній (яка безпосередньо сприймала подію) про злочин.

Під час очної ставки відбувається спілкування між трьома особами: слідчим і двома раніше допитаними особами. Тому процес взаємного рефлексування відрізняється складністю. Допитувані впливають один на одного своїм авторитетом, вольовими якостями, життєвим досвідом. Передача інформації між індивідами, які спілкуються, може здійснюватися не лише вербальними засобами, а й конклюдентними діями, жестами, мімікою та ін. Вплив у процесі очної ставки може бути й негативним, коли авторитет недобросовісного учасника (який може мати злочинний характер) впливає на добросовісного. Зокрема, складні психологічні стосунки можуть виникати при очній ставці потерпілого і обвинуваченого. Якщо є симптоми нестійкості потерпілого, очну ставку проводити не слід.

снують психологічні рекомендації щодо проведення очної ставки, які стосуються черговості допиту тих чи інших осіб, формулювання запитань допитуваним. Тут необхідно враховувати можливість допитуваних осіб впливати один на одного (з урахуванням позитивних і негативних якостей, «слабких місць», підвищеної сугестивності, конформності, нестійкості психіки й ін.). Необхідно прогнозувати можливість зміни показань. Доцільно спочатку вислухати думку осіб із більш «слабкою» психікою або осіб, які дають правдиві показання.

Тактико-психологічні особливості очної ставки визначаються: розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників очної ставки один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищеним ступенем тактичного ризику. При проведенні очної ставки рекомендуються такі прийоми: супровід спілкування пред'явленням доказів, маскуванню цілей очної ставки, раптовість її проведення, приховання поінформованості слідчого про ті чи інші обставини. Як психологічний вплив пропонується проведення кількох очних ставок підряд із несумлінним учасником чи проведення очної ставки у поєднанні з допитом. Існують рекомендації щодо проведення очних ставок із наростаючою силою. Тут

важливо визначити черговість очних ставок. З кожною очною ставкою з'ясовуються дедалі істотніші спірні обставини. На ефективність очної ставки впливає і правильно обране місце її проведення.

Тактика очної ставки має багато спільного з тактикою проведення допиту. Тактичні прийоми, використовувані в ході її проведення, залежать від тієї ситуації, в якій вона проходить. Все різноманіття ситуацій, що виникають при цьому, може бути зведене до чотирьох типовим випадками: а) один з учасників сумлінно помиляється; б) один з учасників говорить правду, а інший бреше; в) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але з різних обставин справи; г) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але по-різному пояснюють розбіжності.

Пред'явлення для впізнання — слідча дія, сутність якої полягає у встановленні тотожності чи розбіжності пропонованого об'єкта з його уявним образом, відображеним у пам'яті того, хто впізнає. Процес упізнання може бути зображений у вигляді схеми, яка поєднує його сутність і розвиток, що охоплюють три основні елементи: а) сприйняття зовнішності людини або сприйняття якого-небудь об'єкта; б) повідомлення про прикмети зовнішності або ознаки сприйнятих об'єктів; в) упізнання сприйнятих об'єктів серед пред'явлених.

Відповідно до власних психологічних характеристик кожний із елементів має певну специфіку, що зумовлена його сутністю. Аналіз психологічних характеристик перших двох елементів схеми передбачає дослідження питань сприйняття зовнішності людини або сприйняття інших об'єктів, а також повідомлення про сприйняте у процесі допиту, що передує впізнанню.

У літературі з психології доволі чітко визначені дві форми сприйняття об'єктів, що істотно впливають на процес подальшого впізнання: суцесивна і симультанна. Перша з них, власне, є аналітичною (суцесивною), тобто передбачає сприйняття, при якому виділяються (аналізуються) окремі прикмети зовнішності й ознаки предметів, наприклад, колір очей або волосся, форма носа, особ-

ливій прикмети тощо. Друга форма за своєю сутністю і психологічними характеристиками є синтетичною (симультанною), що передбачає сприйняття об'єкта у цілому, «у загальному вигляді», без виділення окремих ознак. Такий психологічно прихований процес синтезу ознак зовнішності, який дає змогу фотографічно одномоментно сприйняти зовнішність людини чи об'єкт, становить значний інтерес з огляду на можливість використання його результатів у процесі розслідування злочинів.

Різниця в процесах формування слідового образу при сприйнятті людиною тих чи інших об'єктів визначає різні форми і типи сприйняття. Це положення важливо знати, щоб правильно діагностувати форму сприйняття у процесі попереднього допиту.

Правильність і повнота сприйняття зумовлюються суб'єктивними й об'єктивними чинниками, які впливають на даний процес. У цьому аспекті названій закономірності підкорені всі типи сприйняття, незалежно від їх специфіки. Остання ніби визначає індивідуальну належність до типу сприйняття, а втім, як система суб'єктивних і об'єктивних чинників, має характер загальної залежності. Визначення правильності й повноти сприйняття при повідомленні тієї чи іншої інформації неможливе без урахування суб'єктивних і об'єктивних чинників, які супроводжують таке сприйняття. Саме визначення умов сприйняття і стану суб'єкта в цей момент дає можливість правильно оцінити його з погляду адекватності дійсності.

Розглянемо більш детально суб'єктивні й об'єктивні чинники, які впливають на правильність сприйняття.

До системи суб'єктивних чинників належать психічний стан людини під час сприйняття (хвилювання, страх та ін.), спрямованість уваги, тривалість сприйняття, фізичний стан (біль, хвороба тощо), стан органів чуття вибірково до сприйманого (зорове, слухове, дотикове чи інше сприйняття). У перелічених чинниках, поєднаних одним терміном — суб'єктивні, немає більше або менше

важливих, кожен із них відповідно до свого місця і значення у конкретному сприйнятті виконує ті функції, що певною мірою зумовлюють правильність і повноту сприйняття. Нерідко ці чинники діють комплексно і у взаємозв'язку, тому не завжди можна встановити вплив того чи іншого чинника і зробити відповідну поправку при оцінці отриманої інформації про сприйняття.

Стан психіки в момент сприйняття істотно позначається на обсязі й повноті сприйнятого, а це залежить від того, ким є особа, яка сприймає, — учасником події або спостерігачем. Стан психіки також багато у чому визначається характером події, яка може справити сильне емоційне враження, або з погляду емоційного впливу бути байдужою. Так, подія, пов'язана з розбійним нападом, хуліганськими діями, в емоційному плані по-різному впливає на потерпілого і свідка, оскільки перший є безпосереднім учасником події. Почуття хвилювання чи страху, викликане подією, що відбулася, істотно суб'єктивує сприйняття у напрямі не лише перебільшення, а й втрачання інформації, що стосується сприйняття зовнішності. Це пояснюється двома чинниками: з одного боку, почуттям страху, що сприяє сприйняттю події як більш значної, ніж вона була насправді (напала велика група — насправді ж три чоловіки; були озброєні пістолетами — насправді ж один із тих, хто нападав, мав ніж; напали з криками і погрозами — насправді ж не було вимовлено жодного слова тощо), з іншого боку — спрямованістю уваги.

Через відчуття страху навіть зовнішність нападаючого чи потерпілого свідок нерідко сприймає гіперболічно (перебільшено). Зріст злочинця стає більшим (величезним), очі — виблискуючими, чорне волосся — рудим тощо. У даному разі відбувається підміна істинно сприйманого стереотипними уявленнями про нападаючого та його вигляд. Це важливо враховувати слідчому при допиті потерпілого, коли йдеться про прикмети зовнішності нападаючого. У таких випадках свідок на відміну від потерпілого може дати про зовнішність злочинця більш об'єктивну інформацію, що пояснюється його емоційним станом, який дає змогу

точніше фіксувати увагу на сприйнятому при сприйнятті потерпілим зовнішності учасника події може відбуватися не лише гіперболізація, а й втрачання інформації, що стосується зовнішності. Це зумовлено перерозподілом уваги при сприйнятті, що залежить від її спрямованості. Найбільший емоційний вплив на потерпілого справляє момент дії злочинця, момент його діяльності, пов'язаної з насильством. Тому увага потерпілого зосереджується насамперед на діяльності учасників події, що сприймається ним, а не на їхній зовнішності. Саме цією обставиною пояснюється той факт, що потерпілий дає досить повні показання щодо події і надто скупу інформацію про зовнішність її учасників. Швидкість вчинюваних у момент події дій не дає йому змоги звернути увагу на інші обставини. Тому вся увага потерпілого, як правило, зосереджена на швидко спливаючій дії, а не на зовнішності конкретної людини чи інших осіб, які її вчиняють. Одержувана в таких випадках інформація може містити об'єктивні дані щодо окремих одиничних прикмет зовнішності або одягу, але повнотою вона характеризуватися не буде. Стосовно сприйняття зовнішності свідком, що не є потерпілим, то рівень його сприйняття може бути вищим, ніж у потерпілого, як через менший емоційний вплив, так і тому, що увага, яка розподіляється при сприйнятті, має у цьому разі певну рівномірність, що визначає досить рівний характер сприйнятого.

Велике значення при визначенні повноти сприйнятого взагалі й сприйнятті зовнішності зокрема має спрямованість уваги. Вона часто визначає ступінь адекватності сприйнятого. Спрямованість уваги свідка залежить від його інтересу до того, що сприймається, а також від співвідношення цього інтересу з його власним станом, думками тощо й інтересу, викликаного подією, що спостерігалася. Певний збіг предмета розмірковування і того, що сприймається, робить останнє більш детальним.

Відтворення обстановки і обставин події - самостійна слідча дія, яка проводиться з метою перевірки фактичної можливості здійснення будь-якої події, дії чи явища за певних обставин і при відомих умовах.

Відтворення обстановки і обставин події спрямоване на перевірку доказів, що є в оперативних працівників, та отримання нових.

Психологічна особливість відтворення обстановки і обставин події полягає в тому, що при їх проведенні відтворюється, моделюється ситуація, яка уявляється слідчим чи описана будь-ким (потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим, свідком), і здійснюються завчасно визначені дослідні дії. Щоб підкреслити принципову відмінність відтворення обстановки і обставин події від огляду, зробимо посилення на конкретний приклад. Упевнившись твердо, що віконна квартира легко відчиняється і достатньо велика для того, щоб підліток зміг через неї залізти в пограбовану квартиру на першому поверсі, слідчий констатує це як факт і зазначає його в протоколі огляду. Але перевірка можливості підлітку середньої статури піднятися на підвіконня, відчинити і пролізти через квартиру в будинок є змістом експерименту як слідчої дії.

Так само суттєвою є відмінність відтворення обстановки і обставин події від впізнання. Воно може проходити в спеціально створеній обстановці, але при впізнанні відсутня основна риса відтворення обстановки і обставин події - досвідчена перевірка можливості виконання будь-якої дії, наприклад можливості впізнання конкретної людини за певних умов і обставин спостереження. Тому для перевірки надійності попереднього впізнання проводиться відтворення обстановки і обставин події щодо виявлення можливостей розгледіти і впізнати людину за рисами обличчя на далекій відстані в умовах туману. Моделюючи відповідну обстановку і умови, слідчий встановлює:

- чи була можливість бачити, розрізняти і впізнавати певні предмети, їхні форми, розміри, колір за даних умов їх віддаленості освітлення, кута зору;
- чи можливо здійснити певні дії за даних умов за певний час;

- чи була можливість чути і розрізняти певні слова і звуки; -
- чи володіє дана особа певними здібностями вчиняти цю дію?

Чим повніше враховані всі фактори, які можуть вплинути на результати відтворення обстановки і обставин події (наприклад, однорідність погодних і кліматичних умов, наявність першочергових засобів дій - знарядь, пристосувань, матеріалів та ін.), тим більш доказовими є ці результати. Найскладніше в проведенні відтворення обстановки і обставин події - моделювання суб'єктивних факторів. Загальновідомо, що афективна діяльність людини і її окремих дій, а також особливості поведінки багато в чому визначаються її тимчасовим психічним станом, відтворити який неможливо. Звичайно, що в ході відтворення обстановки і обставин події недоступне відтворення і самої події злочину.

До проведення відтворення обстановки і обставин події залучається широке коло осіб: поняті, обвинувачений, потерпілий, спеціалісти різних галузей знань, технічний персонал.

У процесі відтворення обстановки і обставин події його учасники перебувають у складному психологічному стані, мають, як правило, значне емоційне напруження, що впливає на характер їхніх дій, поведінку і мову. Це повинно враховуватися слідчим як при підготовці, так і в процесі самого відтворення обстановки і обставин події. Річ у тім, що відтворення обстановки і обставин події є сильним засобом психологічного впливу на його учасників, оскільки його результати підозрюваному чи обвинуваченому важко заперечити.

В психологічних основах **обшуку** поєднуються дві протилежні форми діяльності: робота слідчого по пошуку і виявленню об'єктів, що мають значення для справи, і дії (прагнення) обшукуваного, спрямовані на те, щоб перешкодити виявленню цих об'єктів.

Для успішного проведення обшуку до нього варто ретельно підготуватись. Перший етап підготовки – інформаційний – передбачає збір інформації (відносно

приміщення: розташування, особливості, підступи, вхід, вихід; відносно особистості: професія, звички, схильності, захоплення, коло друзів та родичів, антипатії/симпатії, можливість приховання в службовому чи подібних приміщеннях, оцінка професійних та інтелектуальних якостей), другий – інтелектуальний (висунення версій, що містять в своїй основі рефлексивне управління).

В психологічних основах обшуку поєднуються дві протилежні форми діяльності: робота слідчого по пошуку і виявленню об'єктів, що мають значення для справи, і дії (прагнення) обшукуваного, спрямовані на те, щоб перешкодити виявленню цих об'єктів.

Якщо розглядати проведення обшуку стосовно його психологічної сутності, то можна дійти висновку про існування певної тріади, складові елементи якої є взаємозалежними. Першим із них є збирання інформації про об'єкт, що обшукується, яке створює основу для рефлексивного мислення; другим – рефлексивне управління, що передбачає оцінку зібраної інформації й обрання можливих місць приховування шуканого; третім – висунення розшукових версій як результат рефлексивного управління, що дає змогу висловити обґрунтоване припущення. При проведенні обшуку слідчий повинен проявляти рефлексивність мислення – враховувати можливі міркування і дії приховуючої особи. Рефлексія – це нібито подвоєний процес відображення індивідами один одного (взаємовідображення), змістом якого є суб'єктивне відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, в тому числі і того, як один партнер відображає дії іншого. Необхідно поставити себе на місце обшукуваного, врахувати його психофізіологічні особливості, соціальний статус, професію, спосіб і розпорядок життя, характер і звички і поставити запитання: "Куди б додумався чи спробував обшукуючий захвати розшукуваний предмет, якби сам жив в обстановці і умовах обшукуваного і володів би таким самим рівнем розвитку, однаковими професійними навиками і здібностями?"

Рефлексивне управління – імітація мислення іншої особи й обрання індивідом у зв'язку з цим певного напрямку власних дій. Приховування тих чи інших предметів, викликане припущенням чи впевненістю особи у тому, що вони будуть об'єктами обшуку, є наслідком вчиненого нею правопорушення. Це передбачає розумову діяльність, спрямовану на обрання таких місць приховування, що з найменшим ступенем імовірності можуть бути виявлені особами, які проводять обшук.

У судовій експертології, криміналістиці переважає думка про те, що **судові експертизи**, у тому числі й психологічні, мають проводитися лише у спеціальних судово-експертних організаціях. **Судово-психологічна експертиза** — один з видів судової експертизи, встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Психологічна експертиза — це одна з форм застосування спеціальних психологічних знань у цивільному судочинстві що надає допомогу суду у вирішенні питань психологічного змісту. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а проводячи їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці багатогранних індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків.

Психологічна експертиза призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. Судово-психологічну експертизу здійснюють державні спеціалізовані установи. Оскільки судово-психологічна експертиза не входить до переліку експертиз, які здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, то до її проведення можуть залучатися психологи, які не працівниками спеціалізованих установ. Об'єктом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза).

Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Важливе значення мають правильність і чіткість формулювання перед експертами запитань. їх перелік питань має бути досить повним із таким розрахунком, щоб відповіді давали вичерпну картину психологічного аспекту (суб'єкта та суб'єктивної сторони) вчиненого злочину, особливостей сприйняття ситуації свідком, потерпілим. Тому серед завдань, що їх ставлять на вирішення судово-психологічної експертизи, спочатку мають бути питання загального характеру, наприклад, про психологічні особливості суб'єкта та їх виявлення у криміногенній ситуації, а потім - окремі, деталізуючи запитання.

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психологічні виявлення особи, що не виходять за межі норми, не викликають сумніву у її психічній повноцінності (осудності). Судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та поведінки людей у процесі вчинення ними тих чи інших діянь або відображення явищ навколишнього середовища. За допомогою судово-психологічної експертизи можна отримати дані, що дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічних про-

явів людини та її поведінки, які мають значення для висновків правового характеру. Зокрема, висновки експертів-психологів сприяють правильному оцінюванню показань підозрюваних (звинувачуваних), свідків, потерпілих у випадках, коли вони викликають сумнів у своїй достовірності; неповнолітніх - коли ймовірно, що їх показання мають фантастичні нашіарування; звинувачуваних - коли дії неадекватні їхньому стану і властивостям тощо.

Підставами для призначення судово-психологічної експертизи є:

- 1) відмінність поведінки підекспертних осіб від традиційної, характерної для відповідної статево-вікової групи людей; незвичайність поведінки суб'єкта у момент вчинення злочину (химерність зовнішності, міміки, жестикуляції, пантоміміки, рухів тіла тощо); неадекватна або неналежна оцінка ним соціальної, моральної сутності і значимості своїх дій;
- 2) різко виражені індивідуально-психологічні особливості суб'єкта (надмірна активність, ейфорія, неврівноваженість, емоційність, агресивність, збудливість та ін.) чи, навпаки, душевна "глухота", замкнутість, сором'язливість;
- 3) ймовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми;
- 4) наявність особливостей, що свідчать про розлади у психічних пізнавальних процесах (сприймання, уваги, пам'яті, мислення);
- 5) невідповідність поведінки меті і мотивам вчиненого; незвичайність, невірогідність мотивації поведінки;
- 6) явно несприятливі умови найближчого соціального оточення, середовища, у якому тривалий час перебував правопорушник (особливо неповнолітній);
- 7) наявність у поведінці підозрюваного ознак, що свідчать про можливість вчинення ним злочину у стані фізіологічного афекту, акумуляції емоційного збудження, сильних переживань;

- 8) перенесення підекспертним у минулому психічних або тяжких соматичних захворювань, психопатологічних станів;
- 9) сумніви у вірогідності показань свідка, потерпілого, що явно суперечать характеру ситуації, іншим даним;
- 10) сумніви в авторстві письмового тексту;
- 11) сумніви у мотивах самогубства.

У спілкуванні між людьми здійснюється їх взаємодія. Одна людина здатна своєю дією вносити зміни у поведінку й діяльність іншої, та водночас, сама змінює власну поведінку внаслідок дій свого партнера. **Дія, спрямована на партнера, яка викликає зміни у поведінці партнера, називається впливом.**

Таким чином, кожен учасник спілкування водночас і об'єкт, і суб'єкт психологічного впливу. Процес обміну впливами у ході спілкування називають взаємовпливом.

Психологічний вплив – це дія на психічний стан, почуття, думки і вчинки інших людей за допомогою психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних, невербальних.

Цілі впливу направлені на задоволення власних мотивів і потреб суб'єкта за допомогою інших людей чи при їх посередництві. Форми соціальних впливів: наслідування, навіювання, конформність, переконання.

Наслідування виявляється і у тварин, і у людини, має велике значення для засвоєння дитиною зразків думок, почуттів, поведінки дорослих. На його основі виникають переконання, навіювання, конформність, що регулюють міжособистісні норми, які, в свою чергу, визначають характер міжособистісних взаємин. Норма у цьому випадку – ідея, еталон у свідомості людей, який виступає у вигляді алгоритму поведінки: що саме необхідно робити у певній ситуації міжособистісних взаємин.

Конформність – свідомо зміна (іноді лише зовнішня) особистістю своїх думок, оцінок, поглядів. Менш глибоку трансформацію думки особистістю називають конформністю, більш глибоку (світоглядну) – конформізмом.

Навіюваність – несвідомо зміна думок, установок, поглядів.

Арсенал психологічних впливів досить широкий.